

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΡΑΪΟΣ
Ομότιμος Καθηγητής Π. Ι.
e-mail: draios@cc.uoi.gr

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ ΚΑΙ ΤΑΝΑΗΣ¹

*Βοτάνη, τῇ διαλέκτῳ τῶν βαρβάρων Φρίξα καλουμένη, ...
ἦν οἱ πρόγονοι κρατοῦντες, οὐδὲν ὑπὸ μητρυιῶν ἀδικοῦνται*
(Ψ.-Πλούταρχ., *Περὶ ποταμῶν* ΙΔ', 5)

Περίληψη. Στους στ. 715 κεξ της *Φαίδρας* του Σενέκα, όπου ο Ιππόλυτος αναζητεί απεγνωσμένα νερό, για να ξεπλύνει το μίasma από το άγγιγμα της Φαίδρας, το πρώτο όνομα που αναφέρει είναι του ποταμού Τάναη και στη συνέχεια της λίμνης Μαιώτιδας. Οι σχολιαστές είτε δεν σημειώνουν τίποτε *ad locum* είτε εξηγούν αυτήν την ‘αποστροφή’ του ήρωα ως επίκληση των υδάτινων στοιχείων της χώρας των Αμαζόνων, πατρίδας της μάνας του Ιππόλυτου. Μια απαρατήρητη όμως παράδοση την οποία διασώζει το ΙΔ' κεφάλαιο του *Περὶ ποταμῶν* του Ψευδο-Πλούταρχου φαίνεται να αποκαλύπτει μιαν άλλη διάσταση των λόγων του Ιππόλυτου, η οποία δεν πρέπει να αγνοηθεί από τους μελλοντικούς σχολιαστές της τραγωδίας.

Résumé. Aux vers 715 et suiv. de *Phèdre* de Sénèque, où Hippolyte cherche désespérément de l'eau pour enlever la souillure de l'attouchement de Phèdre, le premier nom qu'il y évoque est celui du fleuve Tanaïs et ensuite celui du lac Méotis. Les commentateurs du texte ne notent rien *ad locum* ou ils se bornent à expliquer cette ‘apostrophe’ du jeune héros comme un appel aux éléments aquatiques du pays des Amazones, patrie de la mère d'Hippolyte. Mais une tradition inaperçue jusqu'à présent révèle, paraît-il, une autre dimension des paroles d'Hippolyte, qu'on ne doit pas négliger dans les futures commentaires de cette tragédie.

1. Ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στο ΙΒ' Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών, που διοργανώθηκε από τον Τομέα Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων την Τετάρτη 17 Ιουνίου 2015. Πολλές ευχαριστίες στον Κωνσταντίνο Ράιο, maître de conférences Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Τουλούζης (Toulouse – Jean Jaurès) για την πολύτιμη βιβλιογραφική συνδρομή του.

Στους στ. 715 κεξ της *Φαίδρας* του Σενέκα, όπου ο Ιππόλυτος αναζητεί απεγνωσμένα νερό, για να ξεπλύνει το μίasma από το άγγιγμα της Φαίδρας, το πρώτο όνομα που αναφέρει είναι του ποταμού Τά-ναη:

715 Quis eluet me Tanais aut quae barbaris
Maeotis undis Pontico incumbens mari?
Non ipse toto magnus Oceano pater
tantum expiarit sceleris².

Δηλ.

“Ποιος Τάναης θα με ξεπλύνει ή ποια Μαιώτιδα,
με τα ‘βαρβαρικά’ νερά της που χύνονται στη θάλασσα του Πόντου;
Ούτε ο ίδιος ο τρανός πατέρας των υδάτων, με όλον τον Ωκεανό³,
δεν θα μπορούσε να εξαγνίσει τόσο μεγάλο ανοσιούργημα”.

Οι σχολιαστές είτε δεν σημειώνουν τίποτε ad locum⁴ είτε εξηγούν αυτήν την ‘αποστροφή’ του ήρωα ως αναζήτηση υδάτινων στοιχείων της χώρας των Αμαζόνων, πατρίδας της μάνας του Ιππόλυτου, και υπογραμμίζουν τις διαφορές ή συγγένειες με ανάλογες ‘αποστροφές’ της προηγούμενης ή μεταγενέστερης ποίησης φτάνοντας ως τον *Μάκβεθ* του Shakespeare (Σοφοκλ., *Οιδ. Τύρ.* 1227-1229⁵· Ευριπ., *Ιππόλ. στεφ.*

2. Κείμεν. και μετάφραση: Δ. ΡΑΪΟΣ (2015), σελ. 272-273.

3. Ο P. GRIMAL (1979, σελ. 114), που χαρακτηρίζει απλά ως εξωτικά τα γεωγραφικά ονόματα του λατινικού κειμένου, πιστεύει ότι η διατύπωση *magnus pater* του στ. 717 αναφέρεται μάλλον στον ‘πατέρα’ των νερών Ωκεανό παρά στον Ποσειδώνα, τον θεϊκό πρόγονο του Ιππόλυτου.

4. Βλ. ενδεικτικά L. HERRMANN (1925). G. & S. LAWALL – G. KUNKEL (1982). F. AHL (1986). J. G. FITCH (2002).

5. Έξάγγ.: *Οἶμαι γὰρ οὐτ’ ἂν Ἴστρον οὔτε Φᾶσιν ἂν
νίγαι καθαρυῶ τήνδε τὴν στέγην, ὅσα
κεύθει.*

Έξάγγ.: “Θαρρῶ λοιπόν πως ούτε ο Ἴστρος ούτε ο Φάσης
θα μπορούσαν να ξεπλύνουν και να εξαγνίσουν
ετούτο το παλάτι απ’ ὅσα κρύβει εγκλήματα”.

653-654⁶. *Ίφιγ. ἐν Ταύρ.* 1191-1193⁷. Σενέκ., *Herc. furens* 1323 κεξ⁸. Shakespeare, *Macbeth*)⁹.

Στη συνέχεια θα αναπτύξουμε μιαν απαρατήρητη, απ' όσο γνωρίζουμε, παράδοση για τον σχολιασμό των ανωτέρω στίχων της *Φαίδρας*: παράδοση που είχαμε ήδη παρουσιάσει σύντομα το 2012¹⁰ και δίνει άλλο βάθος και χροιά στα λόγια του Ιππόλυτου, συνδέοντάς τα καλύτερα με τον ήρωα και την υπόθεση της τραγωδίας. Πρόκειται

6. Ίππ. ἀγὼ ῥυτοῖς νασμοῖσιν ἐξομόρξομαι
ἐς ὅτα κλύζων.

Ιππ. “Εγὼ θα εξαγνισθῶ ξεπλένοντας τ' αυτιά μου
με τρεχούμενα νερά”.

7. Ίφ. ἀγνοῖς καθαρμοῖς πρῶτά νιν νίψαι θέλω.
Θό. πηγαῖσιν ὑδάτων ἢ θαλασσία δρόσφ;
Ίφ. θάλασσα κλύζει πάντα τάνθρώπων κακά.

Ιφ. “Πρώτα πρώτα θέλω να τον εξαγνίσω”.

Θό(ας). “Με τα νερά των πηγών ή τη δροσιά της θάλασσας;”

Ιφ. “Η θάλασσα ξεπλένει όλα τα ανθρώπινα κακά”.

8. Herc.: Quis Tanais aut quis Nilus aut quis Persica
uiolentus unda Tigris aut Rhenus ferox
1325 Tagusue Hibera turbidus gaza fluens
abluere dextram poterit? Arctoum licet
Maeotis in me gelida transfundat mare
et tota Tethys per meas currat manus
haerebit altum facinus.

Ηρακλ.: “Ποιος Τάναης ή ποιος Νείλος, ποιος Τίγρης
με ορμητικά νερά απ' την Περσία ή αφρισμένος Ρήνος
ή Τάγος με θολά νερά απ' τον χρυσό της Ιβηρίας
θε να μπορέσει το δεξί μου χέρι να ξεπλύνει;
Ακόμη κι αν η Μαιώτιδα με τα παγωμένα της νερά
έχυνε πάνω μου τη βόρεια θάλασσα, ακόμη κι αν
η Τηθύς περνούσε ολόκληρη μέσα από τα χέρια μου,
δεν θα μπορούσε να ξεπλύνει το μεγάλο έγκλημά μου”.

9. Αναλυτική παρουσίαση αυτών των απόψεων (R. GIOMINI, 1955, σελ. 106· C. ZINTZEN, 1960, σελ. 85· A. J. BOYLE, 1987, σελ. 179· M. COFFEY – R. MAYER, 1990, σελ. 154) στο άρθρο μας: Δ. ΡΑΪΟΣ (2014), σελ. 81-82.

10. Δ. ΡΑΪΟΣ (2012), σελ. 82-84.

για το κεφάλαιο ΙΔ' του *Περὶ ποταμῶν*¹¹ του Ψευδο-Πλούταρχου.

Η περίεργη αυτή 'πραγματεία' σώζεται σε έναν μόνο κώδικα, τον περίφημο Palatinus Heidelbergensis 398 (850-880 μ. Χ.), που είναι codex unicus επίσης για τη *Συναγωγή Μεταμορφώσεων* του Αντωνίου Λιβεράλη και τα *Έρωτικά παθήματα* του Παρθένιου¹². Η 'πραγματεία', που παραδίδεται με χάσματα (lacunae)¹³, συνυπάρχει στον κώδικα με μυθογραφικά, γεωγραφικά και παραδοξογραφικά κείμενα. Σχετικά με τον συγγραφέα του κειμένου, που αποδίδεται από το χειρόγραφο στον Πλούταρχο, η έρευνα πιστεύει ότι πρόκειται για ψευδεπίγραφο έργο (όπως το είχε σημειώσει ήδη ένας αναγνώστης του χειρογράφου σε απροσδιόριστη εποχή¹⁴) και ότι γράφτηκε μάλλον από τον ίδιο συγγραφέα, στον οποίο αποδίδεται σήμερα η *Συναγωγή*

11. Ο πλήρης τίτλος που παραδίδεται από τον κώδικα Palatinus Heidelbergensis 398 είναι (σύμφωνα με τον CH. DELATTRE, 2011, σελ. 11. Βλ. και IDEM, 2016, σελ. 52, υποσημ. 6. IDEM, 2017, σελ. 59, υποσημ. 11): *Περὶ ποταμῶν καὶ ὁρῶν ἑπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένων*.

12. Ο κώδικας, που προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη, μεταφέρθηκε από τον καρδινάλιο Ivan Stojković (1380-1443) σε μοναστήρι Δομηνικανών Πατέρων στη Βασιλεία της Ελβετίας και χρησιμοποιήθηκε από τον Ianus Cornarius για την editio princeps του Παρθένιου (Βασιλεία, 1531), ο τυπογράφος της οποίας Hieronymus Froben τον πρόσφερε (1553) στον Εκλέκτορα του Παλατινάτου και ιδρυτή της Παλατινής Βιβλιοθήκης της Χαϊδελβέργης, Ottheinrich von der Pfalz. Το 1623 ο Δούκας της Βαυαρίας Maximilianus I, κατακτητής του Παλατινάτου, χάρισε τον κώδικα μαζί με όλη την Παλατινή Βιβλιοθήκη στον Πάπα Γρηγόριο ΙΕ'. Αφού φιλοξενήθηκε στη Bibliotheca Apostolica Vaticana ως το 1797, ο Palatinus Heidelbergensis 398 παραδόθηκε, μετά τη συνθήκη του Tolentino, στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων (Bibliothèque Nationale de Paris), μαζί με άλλους 500 κώδικες του Βατικανού, για να καταλήξει εκ νέου στην Παλατινή Βιβλιοθήκη της Χαϊδελβέργης (1816), όπου φυλάσσεται ως σήμερα. Μ. PAPATHOMOPOULOS (1968), σελ. XXV. A. DE LAZZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 92-93. M. BIRAUD – D. VOISIN – A. ZUCKER et alii (2008), σελ. 62-65. CH. DELATTRE (2011), σελ. 12-14. IDEM, 2016, σελ. 51 και υποσημ. 2. IDEM, 2017, σελ. 58 και υποσημ. 10.

13. Βλ. CH. DELATTRE (2016), σελ. 51, υποσημ. 1.

14. *Ψευδεπίγραφον τοῦτο. Πόρρω γὰρ τῆς Πλουτάρχου μεγαλοφυΐας ἦτε διάνοια καὶ ἡ φράσις. Εἰ μὴ τις ἕτερος Πλουτάρχος* (σύμφωνα με τη μεταγραφή του CH. DELATTRE, 2011, σελ. 9, υποσημ. 4).

ιστοριῶν παραλλήλων Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν (γνωστή ως *Parallela minora*) που προσγράφεται από την παράδοση επίσης στον Πλούταρχο¹⁵. Για την πατρότητα του έργου διατυπώθηκαν ποικίλες εικασίες, όπως ότι είναι κάποιος άλλος Πλούταρχος ή ο Αντωνίνος Λιβεράλης ή ο Παρθένιος ή ο Ζώπυρος ή κάποιος γραμματέας από την ομάδα του Πλούταρχου που τον βοηθούσε στην αξιοποίηση του πλούσιου υλικού που αυτός είχε στη διάθεσή του¹⁶. Όσο για την εποχή συγγραφής του, οι νεότεροι ερευνητές βασιζόμενοι σε γλωσσικά, υφολογικά και άλλα εσωτερικά κριτήρια ή σε στοιχεία της έμμεσης παράδοσης και της μεταγενέστερης Γραμματείας¹⁷, κατέληξαν στο β' μισό του Β' αι. ή στις αρχές του Γ' αι. μ. Χ.¹⁸

Ο Τάναης λοιπόν (σημερ. Don, από τα σπουδαιότερα ποτάμια της Ρωσίας) δεν συνδέεται απλά με την πατρίδα των Αμαζόνων, αλλά, σύμφωνα με τον Ψευδο-Πλούταρχο, ονομαζόταν αρχικά *Αμαζόνιος* διὰ τὸ τὰς *Αμαζόνας* λούεσθαι ἐν αὐτῷ. Επιπλέον, σύμφωνα με την ίδια παράδοση¹⁹:

§ 1. *Τάναϊς, Βηρωσσοῦ*²⁰ καὶ *Λυσίππης*²¹ μιᾶς τῶν *Αμαζόνων* παῖς, σωφρονέστατος ὑπάρχων, τὸ γυναικεῖον γένος ἐμίσει, μόνον Ἄρη σεβόμενος·

15. Βλ. μεταξύ άλλων F. C. BABBITT (1936), σελ. 253-255. CH. DELATTRE (2016), σελ. 51-52.

16. Κριτική παρουσίαση του θέματος μπορεί να βρει κανείς στους A. DE LAZZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 36-40, και CH. DELATTRE (2011), σελ. 8-10.

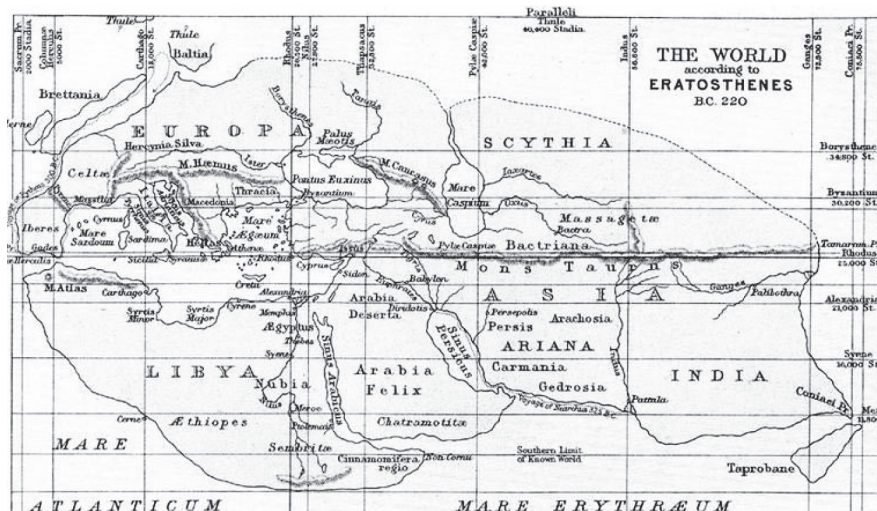
17. Όπως είναι η πιθανή χρήση του έργου από τον Σώπατρο (Δ' αι.) και την *Ανθολογία* του Στοβαίου (Ε' αι.).

18. CH. DELATTRE (2011), σελ. 10-11. IDEM (2016), σελ. 52.

19. Ψευδο-Πλούταρχ., *Περὶ ποταμ.* ΙΔ', 1. Για τη χώρα των Αμαζόνων βλ. μεταξύ άλλων Δ. ΡΑΪΟ (2015), σελ. 165.

20. Όπως σημειώνει ο CH. DELATTRE (2011, σελ. 153, υποσημ. 2), το όνομα Βηρωσός, που θα μπορούσε να προέρχεται από το θεώνυμο *Βέλ*, αντίστοιχο του βιβλικού *Βάαλ* ή *Βαάλ*, δεν συνδέεται ιδιαίτερα με το σκυθικό περιβάλλον· τον Γ' αι. π. Χ. το έφερε ένας ελληνόγλωσσος ιστορικός από τη Βαβυλώνα. Βλ. και υποσημ. 40.

21. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το όνομα της *Λυσίππης* (*λύω* + *ἵππος*), που έχει 'ανεστραμμένα' τα συνθετικά της βασίλισσας των Αμαζόνων Ιππολύτης, αλλά και του Ιππόλυτου (*ἵππος* + *λύομαι*). Βλ. και CH. DELATTRE (2011), σελ. 153.

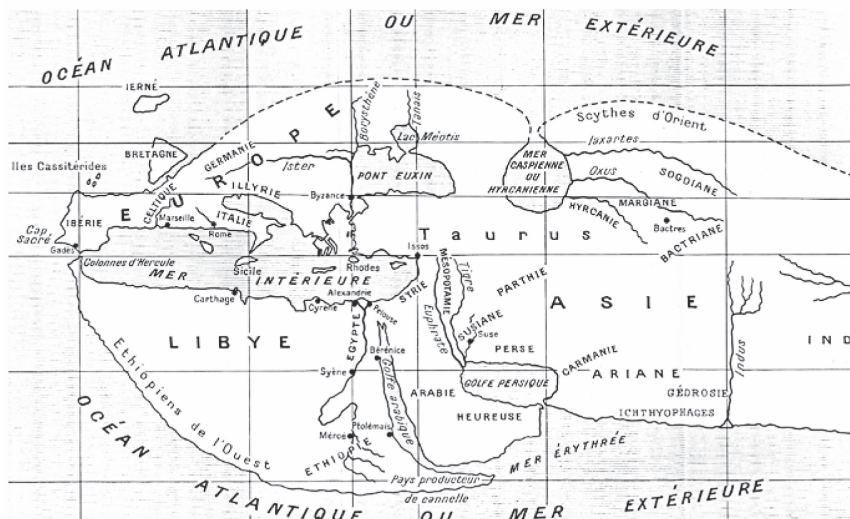
Εικ. 1. Χάρτης της Οικουμένης κατά τον Ερατοσθένη (Β' αι. π. Χ.)
(Πηγή: <http://www.cnn.gr/news/kosmos/story/86273/o-pagkosmios-xartis-toy-eratostheni-etsi-evlepe-ti-gi-to-220-p-x#/>)

ἐν ἀτιμία δὲ εἶχεν καὶ τὸ γαμεῖν. Ἡ δὲ Ἀφροδίτῃ ἐπιθυμίαν αὐτῷ τῆς μητρὸς ἐνέσκηψεν. Ὁ δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντεμάχετο τῷ πάθει νικώμενος δὲ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν οἰστρῶν καὶ εὐσεβῆς διαμεῖναι βουλόμενος, ἑαυτὸν ἔρριπεν εἰς τὸν Ἀμαζόνιον ποταμόν, ὃς ἀπ' αὐτοῦ Τάναϊς μετωνομάσθη²². Δηλ.

“Ὁ Τάναης, παιδί του Βηρωσσού και της αμαζόνας Λυσίππης, πάρα πολύ εγκρατῆς ερωτικά, μισούσε το γυναικείο φύλο, σεβόμενος μόνον τον Ἄρη, και περιφρονούσε και τον γάμο. Ὅμως η Αφροδίτη του ἐνέπνευσε σφοδρὸ πόθο για τη μητέρα του. Εκείνος πάλι αρχικά πολέμουσε

22. Κεῖμ. Ε. CALDERON DORDA (= Ε. CALDERON DORDA – Α. DE LAZZER – Ε. PELLIZER, 2003), σελ. 166-168. Βλ. και CH. DELATTRE (2011), σελ. 153 κεξ.

Ο ΡΗ. Ι. MAUSSAC (1615, σελ. 284-285, σημ. στη σελ. 47, γρ. 4) σημειώνει ότι, κατά τον Ευστάθιο (Σχόλια στον Διον. Περιηγ. 14 [= τόμ. Β', σελ. 221, 19 MÜLLER]), ἰστέον δὲ ὅτι ὁ ποταμὸς οὗτος, διὰ τὸ τεταμένως ρεῖν Τάναϊς Ἑλληνιστὶ καλούμενος, Σίλις ὥς φασὶ τινες παρὰ τοῖς παροικοῦσι βαρβάροις ὠνόμασαι. Βλ. και Α. DE LAZZER (= Ε. CALDERON DORDA – Α. DE LAZZER – Ε. PELLIZER, 2003), σελ. 235, υποσημ. 117).

Εικ. 2 Η Οικουμένη κατά τον Στραβωνα (Α' αι. π. Χ.).
(Πηγή: G. Aujac, 1966)

αυτό το πάθος· νιώθοντας όμως να μην μπορεί να νικήσει τον καταναγκασμό της ερωτικής μανίας και θέλοντας να διατηρήσει την ευσεβεία του, ρίχτηκε και πνίγηκε στον Αμαζόνιο ποταμό²³, ο οποίος μετονομάστηκε από αυτήν την αιτία σε Τάναη”.

Ο Τάναης εκβάλλει στη Μαιώτιδα Λίμνη (γι’ αυτό αναφέρονται συχνά μαζί), η οποία καταλήγει στον Εύξεινο Πόντο²⁴. Έτσι ο εξα-

23. Ο CH. DELATTRE (2011, σελ. 153, υποσημ. 2) γράφει ότι η αυτοκτονία, για να μην υποκύψει κάποιος στην ερωτική μανία, είναι μάλλον καινοφανής, αφού συνήθως σε αυτήν καταφεύγουν όσοι παρασύρθηκαν από ένα τέτοιο πάθος και δεν αντέχουν το βάρος των τύψεών τους. Ωστόσο, θα παρατηρήσουμε, η αυτοκτονία του Τάναη μπορεί να παραλληλιστεί με την απειλή της Φαίδρας του Σενέκα προς την Τροφό της (στ. 250 κεξ), ότι θα αυτοκτονήσει, για να σώσει την τιμή της.

24. Βλ. Ηρόδ., *Ιστορ.* Δ', 57 (Τάναϊς ποταμός, δς ... ἐκδιδοῖ δὲ ἐς μέζω ἐτι λίμνην καλομένην Μαιῆτιν· βλ. και Δ', 100 και 124). Λυκόφρ., *Ἀλεξάνδρ.* 1288-1290. Πολύβ., *Ιστορ.* Ι', 48, 1 (ὁ δὲ Τάναϊς ἐξίησιν εἰς τὴν Μαιώτιν λίμνην). Στράβ., *Γεωγραφ.* Β', 4, 5 (ἅπαντες γὰρ ῥέιν φασιν <τὸν Τάναϊν> εἰς τὴν Μαιώτιν)· ΙΑ', 7, 4 (τὴν τε

γνιστικός ρόλος των υδάτων του Τάναη επεκτεινόταν και στα νερά της Μαιώτιδας λίμνης (σημερ. Αζοφικής θάλασσας) και του Εύξεινου Πόντου. Ο τελευταίος αποτελούσε τμήμα της εσωτερικής λεγόμενης θάλασσας, των υδάτων δηλ. του μεγάλου Ωκεανού, τα οποία εισέδυναν μέσω των Ηράκλειων Στηλών, του Ελλήσποντου και του Βόσπορου ως τον Εύξεινο Πόντο (βλ. εικ. 1 και 2).

Έτσι η επίκληση των νερών του Τάναη, της Μαιώτιδας και του Ωκεανού όχι μόνον δεν αποτελεί υπερβολή, όπως υποστηρίχτηκε²⁵, αλλά ταιριάζει θαυμάσια στην περίπτωση του Ιππόλυτου: θέλοντας να γλιτώσει από το ερωτικό μίasma της Φαίδρας, θύματος της Αφροδίτης αλλά και του δικού της πάθους, ο γιος του Θησέα, πού είναι και αυτός εγκρατέστατος ερωτικά και απεχθάνεται, όπως ομολογεί, όλες τις γυναίκες (πλην της μητέρας του)²⁶, αναζητά τα καθάρια νερά του πρώην Αμαζόνιου ποταμού που είχε πάρει το νέο όνομά του (*Τάναϊς*) από το ομώνυμο παλληκάρι, το οποίο προτίμησε να θυσιάσει τη ζωή

Μαιῶτιν λίμνην τὴν δεχομένην τὸν Τάναϊν). Hygin., *Astron.* I, 8, 1 (Asiam ab Europa Tanaïs diuidit, bifariam se coniciens in paludem quae Maeotis appellatur). Pompon. Mela, *De Chorogr.*, I, 8 (Tanais a septentrione ad meridiem uergens in mediam fere Maeotida defluit). Πλίν., *Nat. Hist.* IV, 78 (Iacus ipse Maeotis, Tanain amnem ex Ripaeis montibus defluentem accipiens). *Ἑλλην. ἀνθολ.* Δ', 3, 96-97. Αρριαν., *Ἀλεξ. ἀνάβ.* Γ', 30, 8. *Σχόλια εἰς Ἀριστ. Παν.* 113, 19 (*Τάναϊς ποταμὸς Σκυθίας· λίμνην δὲ λέγει τὴν Μαιῶτιν, ... γινομένην ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ*). Pompon. Porph., *Comm. in Hor. Carm.* III, 29, l. 28 (Tanais flumen est influens Maeotiis paludibus, et inde in Pontum). Προκόπ., *Περὶ πολέμ.* Η', 6, 4 (ὁ μὲν Τάναϊς ποταμὸς ἐν γῇ τῆς Εὐρώπης τικτόμενος ἐκβάλλει ἐς Λίμνην τὴν Μαιώτιδα, ἡ δὲ Λίμνη ἐς τὸν Εὐξείνιον Πόντον τὰς ἐκβολὰς ποιεῖται· βλ. και Η', 4, 7: *μέχρι ἐς τὴν Μαιῶτιν καλουμένην Λίμνην καὶ ποταμὸν Τάναϊν, ὃς δὴ ἐς τὴν Λίμνην ἐσβάλλει*).

25. M. COFFEY – R. MAYER (1990), σελ. 154.

26. Σεν., *Phaedra* στ. 566:

Hipp.: Detestor omnis, horreo, fugio, execror.

Ιππ.: “Ὅλες τις αποστρέφομαι και νιώθω για όλες φρίκη!”

και στ. 578-579:

Hipp.: Solamen unum matris amissae fero,
odisse quod iam feminas omnis licet.

Ιππ.: “Μοναδική παρηγοριά για το χαμό της μάνας μου
είναι πως του λοιπού μπορώ να νιώθω μίσος
για όλες τις γυναίκες!”

του πέφτοντας στα νερά του παρά να χάσει την αγνότητά του, εξαγνίζοντας έτσι και τα ύδατα στα οποία εκβάλλει ο Τάναης.

Επιπλέον, λίγο πιο κάτω, το ίδιο κείμενο (ΙΔ', § 5) προσθέτει μιαν άλλη ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια.

§ 5. *Γεννᾶται δ' ἐν αὐτῷ βοτάνη, τῇ διαλέκτῳ τῶν βαρβάρων Φρίζα καλουμένη, ὅπερ μεθερμηνευόμενόν ἐστιν μισοπόνηρος· πηγάνῳ δέ ἐστι παρόμοιος· ἦν οἱ πρόγονοι κρατοῦντες, οὐδὲν ὑπὸ μητριῶν ἀδικοῦνται· μάλιστα δὲ φύεται παρὰ Βορέου προσαγορευόμενον ἄντρον²⁷. Συλλεγομένη δ' ἐστὶν ψυχροτέρα χιόνος· ὅταν δὲ τινι ἐκ μητριῶς ἐπιβουλὴ γένηται, φλόγας ἀναδίδωσι· καὶ τοῦτο σύσσημον ἔχοντες οἱ φοβούμενοι τὰς ἐπιγεγαμημένας, ἐκκλίνουσι τῶν ἐπικειμένων φόβων τὰς ἀνάγκας· καθὼς ἴστορεῖ Ἀγάθων ὁ Σάμιος ἐν β' Σκυθικῶν²⁸.*

“Εκεί²⁹ φυτρώνει ένα βότανο το οποίο αποκαλείται στη γλώσσα των βαρβάρων Φρίζα, που σημαίνει μισοπόνηρον, δηλ. ‘βότανο που μισεί

27. Το Βορέου ἄντρον δεν είναι γνωστό από άλλη πηγή, αλλά στο κεφ. Ε', 3 του *Περὶ ποταμῶν* ο Βορέας συνδέεται ἤδη με τη Σκυθία και ιδιαίτερα με τον Καύκασο (τὸ Καυκάσιον ὄρος· ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πρότερον Βορέου κοίτη). CH. DELATTRE (2011), σελ. 157, υποσημ. 14. Βλ. ωστόσο W. H. ROSCHER (1884-1890), στ. 806.

28. Κεῖμ. E. CALDERON DORDA (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 166-168. Για το θέμα της ιστορικότητας πολλῶν ἀγνωστων ἀπὸ ἄλλῃ πηγῇ συγγραφέων και ἐργων, στα οποία παραπέμπει συχνά ο συντάκτης του *Περὶ ποταμῶν*, δεν ὑπάρχει συμφωνία μεταξύ των νεότερων ερευνητῶν. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι πρόκειται για συγγραφείς που τα ἐργα τους χάθηκαν και ἄλλοι ὅτι ἔχουμε να κάνουμε με προϊόντα της φαντασίας του Ψευδο-Πλούταρχου. Ο Ἀγάθων ο Σάμιος – το ὄνομα του οὐοίου θυμίζει το ὄνομα του Ἀγαθαρχίδη του Σάμιου (*Περὶ ποταμῶν* Θ', 5 και Ι', 5) και του Σάμιου ἐπίσης Ἀγαθοκλή (ὁ. π. Θ', 1) – μνημονεύεται ἀκόμη στο κεφ. ΙΗ', 3 του *Περὶ ποταμῶν*, ὅπως και στα ψευδοπλουτάρχεια *Parallela minora* 38 (= 315C). Δεδομένης ὁμως της συχνότητας του ονόματος Ἀγάθων εἶναι δύσκολη η ταύτισή του με κάποιον γνωστό συγγραφέα ἢ σχολιαστή. CH. DELATTRE (2011), σελ. 25-30 και 157, υποσημ. 15.

29. *Γεννᾶται δ' ἐν αὐτῷ βοτάνη*: Ο CH. DELATTRE, μεταφράζοντας στα γαλλικά το χωρίο, ἀποδίδει τη δοτική αὐτῷ στο παρακείμενο ὄρος (με το βαρβαρικό ὄνομα Βριζάβα, ὅπερ μεθερμηνευόμενον Κριοῦ μέτωπον) που ἀναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο (§ 4). Παρόλο που σε ὅλες τις εἰσαγωγές των προηγούμενων παραγράφων, ὅπου ἀπαντᾷ η ἴδια δοτική (§ 2: *Γεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ φυτὸν ἁλίνδα καλούμενον*· § 3: *Γεννᾶται δ' ἐν αὐτῷ καὶ λίθος κρυστάλλῳ παραπλήσιος*· § 4: *Παρακεῖται δ' αὐτῷ ὄρος*) ἀναφέρεται στον Τάναη, ο CH. DELATTRE ἔχει μᾶλλον δίκαιο,

τους κακούς ανθρώπους³⁰ και μοιάζει με τον απήγανο. Όταν το κρατούν τα παιδιά από τον πρώτο γάμο, δεν βλάπτονται από τις μητρυνίες³¹. Φυτρώνει προ πάντων στο λεγόμενο Σπήλαιο του Βοριά. Κι όταν το μαζεύει κανείς, είναι ψυχρότερο από το χιόνι· όταν όμως κάποια μητρυνιά βάλει στον νού της κακό για το προγόνι της, το βότανο βγάζει φωτιές. Κι έχοντας αυτό ως προειδοποιητικό σήμα όσοι φοβούνται τις δεύτερες συζύγους του πατέρα τους, αποφεύγουν τον βασανιστικό φόβο των επικρεμάμενων απειλών. Αυτά αναφέρει ο Αγάθων ο Σάμιος στο β' βιβλίο των *Σκυθικών* του".

Επικαλούμενος λοιπόν τον Τάναη ο πρόγονος Ιππόλυτος μαζί με τον εξαγνισμό θα μπορούσε να αναζητεί συνειρμικά και προστασία από την *ἐπιβουλὴν* της δικής του μητρυνιάς.

καθώς στη σύνταξη των ενοτήτων του *Περὶ ποταμῶν* φαίνεται να ακολουθείται συχνά η εξής δομή: α. Ποταμός που πήρε το όνομά του από ένα πρόσωπο που πνίγηκε στα νερά του. β. Λίθος ή φυτό που βρίσκει κανείς σε αυτό το ποτάμι. γ. Όρος που πήρε το όνομά του από ένα επεισόδιο που διαδραματίστηκε σε αυτό. δ. Λίθος ή φυτό που βρίσκει κανείς σε αυτό το βουνό. Επειδή όμως το όρος που αναφέρεται στο εδάφιο μας γειτονεύει με το ποτάμι (*Παράκειται δ' αὐτῷ ὄρος*), η δοτική *αὐτῷ* θα μπορούσε να αποδοθεί ευρύτερα και στον Τάναη (προφανώς στις όχθες του). Ο Α. DE PELLIZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003, 171), τον οποίο ακολουθούμε, αποδίδει τον εμπρόθετο προσδιορισμό *ἐν αὐτῷ* με το επίρρημα 'εκεί' ("vi nasce una pianta") αποφεύγοντας έτσι να πάρει θέση στο πρόβλημα, που δεν επηρεάζει πάντως τα συμπεράσματά μας.

30. Ο CH. DELATTRE (2011, 157, υποσημ. 11), πιστεύει ότι η ερμηνεία του ονόματος *φρίζα* που παραθέτει ο Ψ.-Πλούταρχος είναι φανταστική, και πως το ίδιο φυτώνυμο προέρχεται από το όνομα του Φρίξου, που μνημονεύεται στην προηγούμενη παράγραφο (§ 4) την οποία θα δούμε πιο κάτω. Βλ. και Α. DE PELLIZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 236, σημ. 125, όπου επισημαίνεται η ετυμολογική σχέση των ονομάτων *φρίζα* και *Φρίξος* (< *φρίζ*, -κός "ανατρίχιασμα, τρέμουλο": P. CHANTRAINE, 1968-1980, σελ. 1228-1229, s. v. "φρίξ"). Βλ. και υποσημ. 40.

31. Αυτή η φράση που συνδέει τις προφυλακτικές ιδιότητες της *βοτάνης* με την επιβουλή των μητρυνιών φαίνεται να συνδέεται με την περίπτωση του Φρίξου και της Έλλης, που δραπέτευσαν από την πατρίδα τους με τη βοήθεια του χρυσόμαλλου κριαριού, για να αποφύγουν τη θανάσιμη πλεκτάνη της μητρυνιάς τους Ινούς. Ωστόσο με την εμπλοκή του αγνού Τάναη και του ασυγκράτητου πάθους που τού ενέπνευσε η εκδικητική Αφροδίτη για τη μητέρα του, η ίδια φράση ανακαλεί έντονα την ιστορία του Ιππόλυτου και της Φαίδρας.

Απομένουν ωστόσο κάποια ζητήματα για εξέταση, όπως είναι οι πηγές και η αξιοπιστία της παράδοσης του Ψ.-Πλούταρχου και αν ο Σενέκας που ήταν προγενέστερός του, γνώριζε αυτήν την παράδοση.

Το κείμενο του Ψ.-Πλούταρχου, που, σημειωτέον, δεν συνοδεύεται από κάποιον ενημερωτικό πρόλογο ή αφιέρωση³², και το χαρακτηρίσαμε πιο πάνω ως ‘περίεργη πραγματεία’, δεν μπορεί να ενταχτεί εύκολα σε ένα από τα γνωστά λογοτεχνικά είδη.

Το έργο είναι πολύμορφο και συγγενεύει συγχρόνως με τον γεωγραφικό ή βοτανικό και λιθικό κατάλογο, την ερμητική και μαγική γραμματεία, την παραδοξογραφική ανθολογία και τις θεματικές συλλογές σύντομων αφηγήσεων³³, χωρίς να μπορεί να ενταχτεί απόλυτα σε κανένα από αυτά τα είδη και χωρίς φανερό ή καταληπτό σχέδιο οιασδήποτε λογικής διάρθρωσης³⁴. Πρόκειται για πεζό κείμενο, με παρατακτική και απλή συχνά σύνταξη, αλλά και εξεζητημένες κάποτε υφολογικές αναζητήσεις και διατυπώσεις που θα ταίριαζαν σε ‘υψηλά’ είδη (έπος ή τραγωδία), όπως και φράσεις που απαντούν στην ύστερη εποχή (μικτή γλώσσα), με απόηχους κυκλικής σύνθεσης (αφού το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στον Υδάσπη ποταμό που λεγόταν αρχικά Ινδός και το τελευταίο (ΚΕ΄) στον Ινδό ποταμό) και με υλικό που ανήκει τόσο στο παραδοσιακό μυθολογικό-ποιητικό σύμπαν όσο και στην ιστορία, με αιτιολογικούς στόχους, όσον αφορά στα ονόματα και/ή τις μετονομασίες των ποταμών και των βουνών χωρίς πάντως φανερή επιστημονική βάση³⁵.

32. Όπως συμβαίνει με την προλογική αφιέρωση του Παρθένιου στον λατίνο ποιητή Γάλλο (Gallus), στην οποία ο συντάκτης των *Ερωτικών παθημάτων* εξηγεί με σαφήνεια ότι η συλλογή που ακολουθεί στοχεύει στην προσφορά μυθολογικού υλικού χρήσιμου σε μελλοντικές επικές ή ελεγειακές συνθέσεις. Βλ. M. BIRAUD – D. VOISIN – A. ZUCKER et alii (2008), σελ. 76-77 (για το αρχαιοελληνικό κείμενο και τη γαλλική μετάφρασή του) και 78-81 (για τον σχολιασμό του)· et passim στην Εισαγωγή (σελ. 11-62).

33. Όπως είναι τα *Ερωτικά παθήματα* του Παρθένιου (Α΄ αι. π. Χ.), η *Καινή ιστορία* του Πτολεμαίου Χέννου (περίληψη της οποίας διασώζει ο Φώτιος, cod. 190 [146a-153b]: Α΄-Β΄ αι.), οι *Μεταμορφώσεις* του Αντωνίνου Λιβεράλη (Β΄-Γ΄ αι. μ. Χ.), οι *Περί παραδόξων λόγοι δ΄* του Δαμάσκιου (Ε΄-ΣΤ΄ αι.· βλ. Φώτ. cod. 130) κλπ.

34. Η πρόσφατη πρόταση του CH. DELATTRE (2017, σελ. 66 κεξ), παρά την ευρηματικότητα και τη διεισδυτική ματιά της δεν πείθει.

35. CH. DELATTRE (2011), σελ. 20 κεξ· 33 κεξ· 37 κεξ. IDEM (2016), σελ. 52 κεξ. IDEM (2017), σελ. 62 κεξ.

Το γεγονός ότι στο ψευδο-πλουτάρχειο *Περὶ ποταμῶν* συναντούμε μύθους, ονόματα συγγραφέων και τίτλους έργων που δεν αναφέρουν άλλες πηγές οδήγησε σε διάφορες υποθέσεις. Οι τελευταίες εκτείνονται από τη θέση της επιλογής σπάνιων και περιθωριακών μυθικών παραλλαγών έως την άποψη ότι πρόκειται για υλικό επινοημένο είτε από τον λόγιο, όπως φαίνεται, συντάκτη του κειμένου που έχει φτάσει στα χέρια μας είτε από την πηγή ή τις πηγές του. Υποστηρίχθηκε ακόμη ότι το *Περὶ ποταμῶν*, καθώς συγγενεύει με την παραδοξογραφία και τη μυθιστορηματική γραφή, δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως καθρέφτης ή όχι της αλήθειας. Στην ποίηση, ως γνωστόν, δεν υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στην παράδοση και την επινοημένη καινοτομία ούτε ακύρωση της παράδοσης από τον νεωτερισμό, αλλά ένταξη του τελευταίου στην παράδοση. Το πρόβλημα, όπως επισημάνθηκε, είναι ότι εδώ έχουμε ένα πεζό κείμενο, που θεωρείται συνήθως συγγενές με το *documentaire* και ανεπίδεκτο φανταστικών επινοήσεων, αλλιώς καταντά κίβδηλο.

Στην περίπτωση του Παρθένιου ή του Αντωνίνου Λιβεράλη (τα πεζά κείμενα των οποίων βρίσκονται στον ίδιο κώδικα και εμφανίζουν κοινά στοιχεία με το *Περὶ ποταμῶν*³⁶) το ζήτημα μπορεί να αντιμετωπιστεί εύκολα, αφού το περιεχόμενό τους συνδέεται ρητά με την ποιητική παραγωγή του παρελθόντος ή του μέλλοντος³⁷. Και αν παρουσιάζουν πρωτότυπες παραλλαγές μύθων και πληροφοριών, είναι γιατί είναι περιλήψεις ή ταμεία ποιητικών θεμάτων. Γιατί να μη συμβαίνει κι εδώ κάτι ανάλογο; Δεν αποκλείεται επίσης το κείμενο του Ψευδο-Πλούταρχου να αποτελεί πεζή περίληψη κάποιας ευρύτερης ποιητικής σύνθεσης, όπως έχει υποστηριχτεί άλλωστε.

Ωστόσο, όπως έχει παρατηρηθεί επίσης, όταν ο συντάκτης αυτού του κειμένου ‘επινοεί’ ή εισάγει κάτι που δεν παραδίδεται από άλλες πηγές, το ερώτημα δεν είναι αν το νέο στοιχείο ακολουθεί τις πηγές ή οφείλεται στην αχαλίνωτη φαντασία του συγγραφέα· ίσως δεν πρέ-

36. Όπως σύνταξη με μορφή αυτοτελών σημειώσεων, επαναλαμβανόμενα θέματα, προβληματική μνεία ονομάτων συγγραφέων κ. ά. CH. DELATTRE (2011), ό. π.

37. Για την ποιητικότητα της γραφής των *Ερωτικών παθημάτων* του Παρθένιου, βλ. M. BIRAUD – D. VOISIN – A. ZUCKER et alii (2008), σελ. 43-48.

πει να τίθεται καν το ερώτημα, αφού ο άγνωστος συμπιλητής αφηγείται τις ιστορίες του σύμφωνα με την κατεξοχήν αρχαία μέθοδο της μίμησης. Μόνο που δεν αφηγείται πάντα αυτό που περιμένουμε σε κάθε ιστορία, αλλά εδώ κι εκεί δανείζεται στοιχεία που βρίσκονται πολύ κοντά σε ό,τι δεν αφηγείται το κείμενό του³⁸. Με άλλα λόγια, θα προσθέσουμε, αρέσκειται σε αυτό που έχει αποκληθεί ‘σοφιστική παραπομπή’, κάτι που είναι φυσικό, αφού η σύνταξη του *Περὶ ποταμῶν* τοποθετείται από τη σύγχρονη έρευνα στην καρδιά της Β’ Σοφιστικής³⁹.

Έτσι, στην ιστορία του Τάναη (§ 1), ο Ψευδο-Πλούταρχος προσθέτει τη βοτάνη Φρίξα που θωρακίζει, όπως είδαμε, από τις επιβουλές των μητρυιών (§ 5), χωρίς αυτή να έχει σχέση με το παλληκάρι που, για να διατηρήσει την αγνότητά του, έπεσε στα νερά του Αμαζόνιου ποταμού προκαλώντας τη μετονομασία του σε Τάναη. Η Φρίξα παραπέμπει, όπως είδαμε στην υποσημ. 30, στον Φρίξο, τον αδελφό της άτυχης Έλλης, στον μύθο των οποίων αναφέρεται η προηγούμενη παράγραφος (§ 4), με την ευκαιρία του βαρβαρικού ονόματος του παρακείμενου στον Τάναη όρους Βριζάβα που ερμηνεύεται ως *Κριοῦ μέτωπον* και συνδέεται με το χρυσόμαλλο κριάρι που μετέφερε τα δύο αδέλφια μακριά από τις απειλές της μητρυιάς τους:

§ 4. *Παράκειται δὲ αὐτῷ ὄρος, τῇ διαλέκτῳ τῶν ἐνοικούντων προσαγορευόμενον Βριζάβα*⁴⁰, *ὅπερ μεθερμηνευόμενον Κριοῦ μέτωπον· ὠνο-*

38. CH. DELATTRE (2011), σελ. 54-57.

39. Βλ. CH. DELATTRE (2016), σελ. 72 κεξ. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει επίσης τη γεωγραφική σπουδαιότητα που παρουσιάζει η παρουσία περιοχών της κυρίως Ελλάδας και της Μ. Ασίας (από όπου κατάγονταν πολλοί ρήτορες-σοφιστές) στα κεφάλαια του *Περὶ ποταμῶν*.

40. Ο CH. DELATTRE (2016, σελ. 66 κεξ), που εξετάζει από γλωσσολογική άποψη τα βαρβαρικά ονόματα του *Περὶ Ποταμῶν* του Ψ.-Πλούταρχου, υποστηρίζει ότι τόσο το όρος *Βριζάβα* όσο και το βότανο *φρίξα* ανήκουν σε σκυθικό περιβάλλον με ιρανική ή συγγενική γλωσσική καταγωγή. Πληροφορίες για τους Σκύθες έφταναν στη λεκάνη της Μεσογείου μέσω των ελληνικών αποικιών της περιοχής του Τάναη και του βασιλείου του κιμμερικού Βοσπόρου. Έτσι στα ρωμαϊκά χρόνια ορισμένοι τουλάχιστον λόγιοι, όπως ο Ψ.-Πλούταρχος, δεν αποκλείεται να διέθεταν πληροφορίες που θα μπορούσαν να στηρίζονται *ἐν μέρει* σε μιαν αρχαία γλωσσική

μάσθη δὲ διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Φρίξος ἀποβαλὼν παρὰ τὸν Εὐξεινον πόντον Ἑλλήν τὴν ἀδελφήν καὶ διὰ τὰ δίκαια τῆς φύσεως συγκεχυμένος, ἐν ταῖς ἀκρωρείαις λόφου τινὸς κατέλυσεν. Βαρβάρων δὲ τινῶν θεασαμένων αὐτὸν καὶ μεθ' ὅπλων ἀναβαινόντων, ὁ χρυσόμαλλος κριὸς προκύψας καὶ ἰδὼν τὸ πλῆθος τῶν ἐπερχομένων, ἀνθρωπίνῃ φωνῇ χρησάμενος διεγείρει τὸν Φρίξον ἀναπαυόμενον καὶ ἀναλαβὼν τὸν προειρημένον μέχρι Κόλχων εἰσήνεγκεν. Ὁ δὲ λόφος ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος Κριοῦ μέτωπον προσγορεύθη⁴¹.

“Δίπλα του είναι ένα βουνό το οποίο οι ντόπιοι αποκαλούν στη γλώσσα τους Βριζάβα, που σημαίνει “Μέτωπο του Κριού”. Και ο λόγος αυτής της ονομασίας είναι ο εξής: Όταν ο Φρίξος έχασε κοντά στον Εὐξεινο Πόντο την αδελφή του Ἑλλη, και περιέπεσε φυσικά και δικαιολογημένα σε σύγχυση, σταμάτησε στην κορυφή ενός λόφου. Επειδή όμως κάποιοι βάρβαροι τον είδαν και σκαρφάλωναν ἐνοπλοι, το χρυσόμαλλο κριάρι σκύβοντας είδε το πλήθος που ερχόταν επιθετικά, μίλησε με ἀνθρώπινῃ φωνή και ξεσήκωσε τον Φρίξο που ξεκουραζόταν. Και παίρνοντάς τον στη ράχη του τον οδήγησε στην Κολχίδα. Ἐτσι ο λόφος ονομάστηκε “Μέτωπο του Κριού” ἀπὸ αὐτὸ το περιστατικό⁴²”.

Ὡστόσο το πεπαιδευμένο κοινό διαβάζοντας την εισαγωγή αὐτοῦ το κεφαλαίου με την ιστορία του ἀγνοῦ Τάναη, τα ονόματα της ἀμαζόνας Λυσίππης – με ‘ανεστραμμένα’ (λύω + ἵππος) τα συνθετικά του Ἰππόλυτου (ἵππος + λύομαι) – και του Ἀμαζόνιου ποταμοῦ θα ἀνακαλούσε εὐκόλα στη μνήμη του τον μῦθο του ἀγνοῦ Ἰππόλυτου που ἐπε-

πραγματικότητα. Στην § 1 του ἰδίου κεφαλαίου ἀναφέρεται ἀκόμη το ὄνομα του Βηρωσσοῦ, πατέρα του Τάναη (βλ. και ΙΔ', 2: Βηρωσσοῦ ἔλαιον), που θα μπορούσε ἐπίσης να συνδεθεῖ με τα ονόματα Βριζάβα, Φρίξος και φρίξα, καθὼς οἱ ἐναλλαγές των φθόγγων /br/ (βρ) και /fr/ (φρ) ἀπαντοῦν σε σκυθικές, ἀλλὰ και φρυγικές λέξεις.

41. Κεῖμ. E. CALDERON DORDA (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 168-170.

42. Το ἐπεισόδιο αὐτό, ἀν δὲν προέρχεται ἀπὸ τη φαντασία του συντάκτη του κειμένου, πρέπει να ἀξιοποιεῖ κάποια περιθωριακὴ παραλλαγή του κλασικοῦ μύθου του Φρίξου και τῆς Ἑλλης. Βλ. A. DE PELLIZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 236, σημ. 124.

σε θύμα των ανόσιων ορέξεων της δικής του μητριάς.

Προς την ίδια κατεύθυνση οδηγούν και οι επόμενες λεπτομέρειες της αφήγησης, ότι δηλ. ο Τάναης ήταν γιος του Βηρωσσοῦ και μιας αμαζόνας, τη στιγμή που είναι γνωστό ότι οι αμαζόνες δεν είχαν συζύγους, αλλά ζευγάρωναν με περαστικούς⁴³ που τους απέπεμπαν στη συνέχεια· έτσι τα παιδιά δεν γνώριζαν το όνομα του πατέρα τους, ίσως μάλιστα να μην το γνώριζαν και οι ίδιες οι Αμαζόνες. Ο Ιππόλυτος επίσης γνωρίζει τον πατέρα του.

Ξενίζει ακόμη η ανατροφή και διαβίωση του νεαρού Τάναη μεταξύ των Αμαζόνων, τη στιγμή που είναι ακόμη γνωστό ότι οι Αμαζόνες δεν κρατούσαν ούτε μεγάλωναν αρσενικά παιδιά. Καθαρόν υπαινιγμό σε αυτό το γεγονός αποτελεί ο στ. 577 της *Φαίδρας* του Σενέκα, όπου η Τροφός αποκαλεί τον Ιππόλυτο *unicum gentis puerum*, μοναδικό δηλ. αγόρι της αμαζόνιας φάρας.

Επιπλέον η παρουσίαση του Τάναη να μεγαλώνει κανονικά δίπλα στη μητέρα του και μέσα στην κοινωνία των Αμαζόνων, να σέβεται τον Άρη που μαζί με την Άρτεμη αποτελούσαν τους δύο θεούς που λάτρευαν οι Αμαζόνες και συνδέονταν με τις βασικές ενασχολήσεις τους, τον πόλεμο και το κυνήγι αντίστοιχα, παραπέμπουν στον Ιππόλυτο· ο γιος του Θησέα και της αμαζόνας Αντιόπης ή Ιππολύτης μεγάλωσε για ένα διάστημα δίπλα στη μητέρα του, στο παλάτι του βασιλιά της Αθήνας, και στη συνέχεια δίπλα στη Φαίδρα και τον Θησέα, μισώντας και αυτός το γυναικείο γένος και περιφρονώντας τον γάμο, ενώ απ' τους θεούς λάτρευε μόνο την Άρτεμη· και αν απουσιάζει ο Άρης, είναι ίσως γιατί ο νεαρός ο ήρωας ζούσε στο πλαίσιο της πολιτισμένης αθηναϊκής κοινωνίας.

Σημαντική είναι και η λεπτομέρεια, σύμφωνα με την οποία το ανόσιο πάθος του Τάναη για τη μάνα του οφείλεται στην Αφροδίτη

43. Πρβλ. Σεν., *Φαίδρ.* στ. 910-911:

Thes.: Odisse Veneris foedera et castum diu
uulgare populis corpus ...

Θησ.: “Τους νόμους του έρωτα μισούν και το αγνό
για χρόνια σώμα τους προσφέρουνε στο πλήθος ...

που φαίνεται ότι, όπως στον *Ιππόλυτο στεφανηφόρο*⁴⁴, θέλησε να εκδικηθεί την ασέβεια του νεαρού ήρωα προς το πρόσωπό της. Στη *Φαίδρα* επίσης του Σενέκα η ομώνυμη ηρωίδα αποδίδει το ανόσιο πάθος της για τον Ιππόλυτο στην Αφροδίτη (Venus)⁴⁵. Και μπορεί η Φαίδρα να μην είναι φυσική μητέρα του Ιππόλυτου, όμως ο ίδιος τη σέβεται και την αποκαλεί μητέρα⁴⁶. η Φαίδρα πάλι γαντζώνεται σε αυτήν την επίκληση, για να ξετυλίξει το έξυπνο τέχνασμά της, ώστε να αποκαλύψει ευκολότερα τον έρωτά της στο προγόνι της⁴⁷. Ωστόσο στον Ψευδο-Πλούταρχο έχουμε μια σημαντική διαφορά, καθώς το ανόσιο πάθος βασανίζει όχι τη μάνα του Τάναη, αλλά τον ίδιο τον Τάναη.

44. Ευριπ., *Ιππόλ.* στ. 1-57, ιδιαίτερα στ. 11 κεξ.:

11. Αφροδ.: *Ἰππόλυτος, ἀγνοῦ Πιτθέως παιδεύματα,
μόνος πολιτῶν τῆσδε γῆς Τροζηνίας
λέγει κακίστην δαιμόνων πεφυκέναι·
ἀναίνεται δὲ λέκτρα κοῦ ψαύει γάμων, ...*

21. *ἃ δ' εἰς ἔμ' ἡμάρτηκε τιμωρήσομαι
Ἰππόλυτον ἐν τῇδ' ἡμέραι ...*

Αφροδ.: “Ο Ιππόλυτος, θρέμμα του αγνού Πιτθέα, μόνος από τους πολίτες της Τροιζήνας λέει ότι είμαι η χειρότερη των θεών· αρνείται το κρεβάτι του έρωτα και τον γάμο ... Σήμερα θα τιμωρήσω τον Ιππόλυτο για τις προσβολές που μου έκανε ...”

45. Σεν., *Φαίδρ.* στ. 124-127:

Ph.: *Stirpem perosam Solis inuisi Venus
125 per nos catenas uindicat Martis sui
suasque, probris omne Phoebeum genus
onerat nefandis ...*

Φαίδ.: “Την απεχθή γενιά του ήλιου που μισεί
πάνω μας εκδικείται η Αφροδίτη,
125 για το αλυσοδέσιμο του εραστή της Άρη
καθώς και το δικό της. Με ατιμίες άρρητες
όλη του Φοίβου τη γενιά φορτώνει ...”

46. Σεν., *Φαίδρ.* στ. 608:

Hipp. *Committe curas auribus, mater, meis*
Ιππ.: Τις έγνοιες σου, μητέρα, στ' αυτιά μου εμπιστέγνου.

47. Σεν., *Φαίδρ.* στ. 609 κεξ.:

Ph. *Matris superbum est nomen et nimium potens ...*
Φαίδ.: Το όνομα μητέρα είν' επιβλητικό κι έχει μεγάλο κύρος ...

Πολλά στοιχεία που παραπέμπουν στον μύθο του Ιππόλυτου ανιχνεύονται επίσης στο Γ' κεφάλαιο του *Περὶ ποταμῶν* (§ 1), που αναφέρεται στο όνομα του ποταμού Έβρου:

"Έβρος ποταμός ἐστὶ τῆς Θράκης. <Έκαλεῖτο δὲ πρότερον Ρόμβος, τὴν⁴⁸> προσηγορίαν εἰληφὼς ἀπὸ τῆς συστροφῆς τῆς καταφορᾶς τοῦ ὕδατος. Κάσανδρος⁴⁹ δὲ ὁ βασιλεὺς τῶν τόπων, γήμας Κροτονίκην ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν Έβρον· ἀποταξάμενος δὲ τῇ συμβίῳσει τῆς προτέρας γυναικὸς ἐπέγημε τῷ τέκνῳ Δαμασίππην τὴν Ἄτρακος⁵⁰. ἥτις εἰς ἐπιθυμίαν ἐμπεσοῦσα τοῦ προγόνου λόγους αὐτῷ περὶ συνόδων ἀπέστειλεν. Ὁ δ' ὥς Ἐρινὺν φυγὼν τὴν μητρὶν ἀνὰ προσηυκαίρει κυνηγίαις⁵¹. Ἀποτυχοῦσα δὲ τῆς προαιρέσεως ἡ ἀσελγὴς κατεψεύσατο τοῦ σώφρονος, ὥς βιάσασθαι αὐτὴν θελήσαντος. Κάσανδρος δὲ τῷ ζήλῳ συμπεριενεχθεὶς μεθ' ὁρμῆς ἐπὶ τὴν ὕλην ἤχθη καὶ σπασάμενος τὸ ξίφος ἐδίωκε τὸν υἱόν, ὥς ἐπιβούλον τῶν πατρῶων γάμων. Ὁ δὲ υἱὸς περικατάληπτος γενόμενος ἑαυτὸν ἔρριπεν εἰς ποταμὸν Ρόμβον, ὃς ἀπ' αὐτοῦ Έβρος μετωνομάσθη.

48. Η αιτιολογία του ονόματος του ποταμού δεν είναι κατανοητή παρά σε σχέση με τον Ρόμβο, όνομα που πρέπει να αποκατασταθεί σύμφωνα με τις συνηθισμένες φόρμουλες στην αρχή της παραγράφου. Ο Βερναρδάκης (Bernardakis) εξηγεί το χάσμα (lacuna) της παράδοσης υποθέτοντας ένα *saut du même au même*: *πρό<τερον Ρόμβος καλούμενος, τὴν προ>σηγορίαν εἰληφώς*. CH. DELATTRE (2011), σελ. 86, υποσημ. 1. Βλ. και A. DE LAZZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 219, υποσημ. 24.

49. Ο CH. DELATTRE (2011, σελ. 87, υποσημ. 2) σημειώνει ότι ο Κάσανδρος οφείλει πιθανόν την παρουσία του εδώ στη μορφή του Κάσανδρου, γιου του Αντίπατρου και συζύγου της Θεσσαλονίκης, που έγινε βασιλιάς της Μακεδονίας στα παραγμένα χρόνια που ακολούθησαν τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου και εγκαθίδρυσε τη σύντομη δυναστεία των Αντιπατριδών. Βλ. και A. DE LAZZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 219, υποσημ. 25.

50. Το όνομα Ἄτραξ δεν μαρτυρείται από άλλη πηγή ως ανθρωπωνύμιο. Θα μπορούσε ίσως να συνδεθεί με την ομώνυμη Θεσσαλική πόλη που μνημονεύεται από τον Στράβωνα (Θ', 5, 17· 19 και 20), τον Καλλίμαχο (απόσπ. 488 Pfeiffer), τον Λυκόφρονα (στ. 1309 και αρχαία Σχόλια ad loc.) κ. ά. CH. DELATTRE (2011), σελ. 87, υποσημ. 3.

51. Το κυνήγι δεν συνιστά μόνον απόδραση και φυγή, αλλά και πρακτική συνώνυμη της ερωτικής αποχής, όπως προβάλλεται από την περίπτωση του Ιππόλυτου ή των νεαρών κοριτσιών που αρνούνται τον γάμο ή την ερωτική ένωση (π. χ. η Αταλάντη). CH. DELATTRE (2011), σελ. 87, υποσημ. 4.

καθὼς ἱστορεῖ Τιμόθεος⁵² ἐν ἰα' περὶ Ποταμῶν⁵³.

Ὁ Ἐβρος λοιπόν, που ἦταν γιος βασιλιά, ὅπως ο Ἰππόλυτος, ἀναψε ερωτική ἐπιθυμία στη μητρυνιά του Δαμασίππη⁵⁴, ἡ οποία του γνωστοποίησε το ερωτικό της ενδιαφέρον, ὅπως ἔκανε ἡ Φαῖδρα· ο Ἐβρος ἀπέφυγε με τὴν πιο μεγάλη ἀποστροφή τὴ μητρυνιά του καὶ ζούσε ἀφιερωμένος στο κυνήγι, ὅπως ο Ἰππόλυτος· στον Σενέκα μάλιστα, μετὰ τὴν ερωτικὴ ἐξομολόγηση τῆς Φαίδρας καὶ τὴν ἀπόπειρά της νὰ τὸν ἀγκαλιάσει, ο Ἰππόλυτος φεύγει τρέχοντας, ἀναζητώντας τὰ δάση καὶ τὰ ἄγρια θεριά (στ. 718: *O siluae, o ferae!*). Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρά ἡ Δαμασίππη (με ονοματικὰ συνθετικά που θυμίζουν, ὅπως σημειώνουμε, τόσο τὴ Λυσίππη ὅσο καὶ τὸν Ἰππόλυτο, ἢ τὴ μάνα τοῦ Ἰππολύτη σύμφωνα με μιὰ παραλλαγή τοῦ μύθου), μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειράς της, συκοφαντεῖ τὸ προγόνι της γιὰ ἀπόπειρα βιασμοῦ⁵⁵. Ομοίως ἡ Φαῖδρα τοῦ Εὐριπίδη με τὸ γράμμα που εἶχε γράψει, πρὶν αυτοκτονήσῃ (στ. 885-886), κατηγορεῖ τὸν Ἰππόλυτο

52. Ὁ Τιμόθεος μνημονεύεται ἐπίσης στο κεφ. ΙΗ', 3 τοῦ *Περὶ ποταμῶν* ὡς συγγραφέας *Ἀργολικῶν*. Προσθέτουμε ὅτι ο K. MÜLLER (1851), IV, σελ. 522b-523a, ἐντάσσει τὰ ὡς ἄνω δύο ἀποσπάσματα τοῦ Τιμόθεου στὰ *Fragmenta Historicorum Graecorum*.

53. Κεῖμ. CH. DELATTRE (2011), σελ. 86. Βλ. καὶ E. CALDERON DORDA (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 130.

54. Τα συνθετικά τοῦ ονόματός της, *δαμάζω* + *ἵππος*, ἐρχονται σὲ ἀντίθεση με αὐτὰ τοῦ ονόματος τοῦ Ἰππόλυτου, *ἵππος* + *λύομαι*· ὁ τελευταῖος ἐμφανίζεται στὸν Σενέκα ἀρχικὰ ὡς ἰκανότατος κυβερνήτης ἀλόγων, ἀλλὰ στο τέλος δικαιώνει τὸ ονομα τοῦ ονόματός του, ἀφοῦ (δια)λύεται ἀπὸ τοὺς ἀφηνιασμένους ἵππους που ἔσερναν τὸ ἄρμα τοῦ.

55. Ὡς γνωστὸν παρόμοιες ἱστορίες, που ἀποτελοῦν παραλλαγές τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς γυναίκας τοῦ Πετεφρῆ (*Π. Δ., Γέν. ΛΘ', 7, 20*· βλ. S. THOMPSON, 1955-1958, ἀριθμ. K 2111), εἶναι συνηθισμένες στὸν εὐρασιατικὸ χώρο. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ παράδοση, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Ἰππόλυτου καὶ τῆς Φαίδρας, θυμίζουμε τὶς ἀνάλογες περιπτώσεις τοῦ Βελλεροφόντη καὶ τῆς γυναίκας τοῦ Προΐτου Σθενέβοιας (Ὁμ., *Ιλ. Ζ 160* κεξ) ἢ τοῦ Πηλέα καὶ τῆς γυναίκας τοῦ Ἄκαστου Ἀστυδάμειας (Πίνδ., *Νεμ. 4, 56* κεξ· *5, 25* κεξ). Βλ. E. M. PAPAMICHAEL (1984). A. DE LAZZER (= E. CALDERON DORDA – A. DE LAZZER – E. PELLIZER, 2003), σελ. 219, ὑποσημ. 25. CH. DELATTRE (2011), σελ. 87, ὑποσημ. 5. Δ. ΡΑΪΟ (2015), σελ. 98, ὑποσημ. 4.

για βιασμό. Το ίδιο και η Φαίδρα του Σενέκα που συκοφαντεί αδιάντροπα με τα λόγια της τον γιο του Θησέα και της αμαζόνας πρώτης συζύγου του βασιλιά της Αθήνας για βιασμό (στ. 891-892 κεξ). Στον Ψευδο-Πλούταρχο ο βασιλιάς τυφλωμένος από ζήλεια τρέχει στο δάσος και βγάζοντας το ξίφος του καταδιώκει τον γιό του, που επιβουλεύτηκε, όπως πιστεύει, τον γάμο του· κινδυνεύοντας να συλληφθεί ο Έβρος πέφτει και πνίγεται στον ποταμό Ρόμβο που μετονομάστηκε από το όνομά του. Κατ' ανάλογο τρόπο ο Ιππόλυτος του Ευριπίδη και του Σενέκα αντιμετωπίζει τον άγριο θυμό του πατέρα του. Ο τελευταίος, έχοντας πιστέψει επίσης τη συκοφαντία της συζύγου του και θεωρώντας τον Ιππόλυτο βιαστή της, αποφασίζει την εξορία του τόσο στον Ευριπίδη (στ. 893 κεξ) όσο και στον Σενέκα (στ. 929 κεξ), απειλώντας μάλιστα στη λατινική τραγωδία να τον κυνηγήσει ως τα πέρατα του κόσμου, ως τον μακρινό παγωμένο Βορρά, ως τους Αντίποδες, ακόμη και πέρα από τον Ωκεανό. Επιπλέον ζητά από τον θεϊκό πατέρα του Ποσειδώνα να εκπληρώσει μία από τις τρεις ευχές που του είχε δώσει και να προκαλέσει τον θάνατο του Ιππόλυτου (*Ιππόλ. στεφαν.* στ. 887 κεξ· *Phaedra* στ. 942 κεξ). Και μπορεί ο Ιππόλυτος να μην πέφτει στα νερά κάποιου ποταμού, όμως το τέλος του έρχεται επίσης από το υγρό στοιχείο, τη θάλασσα, που 'ξερνάει' στην ακτή έναν τερατόμορφο ταύρο ο οποίος τρομάζει τα άλογα του Ιππόλυτου και οδηγεί τον ήρωα σε βασανιστικό και φρικτό τέλος (*Ιππόλ. στεφαν.* στ. 1213 κεξ· *Phaedra* στ. 1031 κεξ).

Είναι αλήθεια ότι στα χρόνια της Β' Σοφιστικής τα σύνορα ποίησης και πεζογραφίας είχαν ξεθωριάσει, αφού οι νέοι σοφιστές με τη σχολαστική μελέτη και καλλιέργεια του πεζού λόγου τού είχαν δώσει τέτοια πνοή, εκφραστικότητα, λεπτότητα και μουσικότητα, ώστε να γίνει κατάλληλο όχημα υψηλής λογοτεχνίας, κάτι που σε παλαιότερες εποχές αποτελούσε μονοπώλιο της ποίησης. Γι' αυτό και τότε που υποχωρεί η ποίηση, ακμάζει μεταξύ άλλων το τελευταίο λογοτεχνικό είδος που γέννησε η αρχαιότητα, το μυθιστόρημα, το οποίο αναπτύσσεται σε πεζό λόγο ένα φανταστικό και ποιητικό *έν πολλοῖς* υλικό. Τότε γράφονται επίσης θεϊκοί ύμνοι σε πεζό λόγο⁵⁶. Προσθέτουμε ότι οι

56. Παραπέμπουμε για παράδειγμα στην εισαγωγή του πεζού ύμνου του Αίλιου Αριστεΐδη *Εἰς Σάραπιν* (§§ 1-13), όπου ο συντάκτης του εξηγεί διά μακρῶν γιατί

αρχαίοι σοφιστές του Ε΄ αι. καινοτομούσαν σε επίπεδο εκπαιδευτικών, πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών· αντίθετα οι νέοι σοφιστές των αυτοκρατορικών χρόνων, ζώντας σε ένα αυταρχικό μοναρχικό καθεστώς, ήταν αδύνατον να ακολουθήσουν τον ανατρεπτικό δρόμο των παλαιών προδρόμων τους, οι οποίοι δρούσαν στο πλαίσιο της δημοκρατικής Αθήνας με την ελευθερία της σκέψης και του λόγου. Έτσι αναζήτησαν διέξοδο σε ακίνδυνες πολιτικά ανατρεπτικές πράξεις, όπως ήταν η αναδιήγηση παλαιών ιστοριών και μύθων με νέο πνεύμα και ανατρεπτικές λεπτομέρειες.

Από την άλλη πλευρά σε όσες περιπτώσεις οι αρχαίοι συγγραφείς αλλάζουν τα δεδομένα της παράδοσης, το κάνουν στο πλαίσιο συγκεκριμένων αναγκών ή στόχων⁵⁷. Στο κείμενο του Ψευδο-Πλούταρχου όλα φαίνεται να υπηρετούν αιτιολογικούς σκοπούς. Η παράδοση

αφήνει τον έμμετρο λόγο των παλαιών ύμνων και επιλέγει, για να υμνήσει τον Σάραπιν, τον πεζό λόγο, όπως έκανε εξάλλου και σε άλλες περιπτώσεις θεϊκών ύμνων (*Εἰς Δία* [βλ. ιδιαίτερα § 2], *Εἰς τὸν Ἀσκληπιόν*, *Εἰς τὸ φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ*, *Ἰσθμικὸς εἰς Ποσειδῶνα* κλπ). Αναλυτική και σε βάθος ανάπτυξη του θέματος των πεζών ύμνων έγινε πρόσφατα από τον J. GOEKEN (2012)· βλ. την περιληπτική παρουσίαση του έργου από τον B. ROCLETTE (2013), σελ. 419-422.

57. Στον χώρο της λογοτεχνίας οποιαδήποτε καινοτομία και απομάκρυνση από την παράδοση οφείλεται σε λόγο που συνδέεται οργανικά με το σχέδιο και τις ανάγκες ή τους στόχους του συγγραφέα. Για παράδειγμα ο Σενέκας στην τραγωδία της *Φαίδρας* ανατρέπει ορισμένα δεδομένα που συναντούμε στον *Ιππόλυτο* στεφανηφόρο. Ενώ π. χ. στην τραγωδία του Ευριπίδη η Φαίδρα αυτοκτονεί πριν από το τέλος του δράματος, στον Σενέκα διατηρείται ζωντανή ως την τελευταία σκηνή του έργου. Και ο λόγος είναι, όπως φαίνεται, γιατί μόνον αυτή από όλα τα πρόσωπα της τραγωδίας μπορεί να αποκαταστήσει με αδιαμφισβήτητο τρόπο τη συκοφαντημένη αθωότητα του Ιππόλυτου. Στον Ευριπίδη τον ρόλο αυτόν αναλαμβάνει μια θεά, η Άρτεμη, που το κύρος και η αλήθεια των λόγων της δεν μπορούν να αμφισβητηθούν σε καμία περίπτωση από τους ανθρώπους. Έχοντας αποκλείσει εντελώς από τις περιπέτειες των ηρώων του την ανάμιξη των θεών ο Σενέκας αποδίδει πλέον τις συμφορές τους όχι σε κάποια θεότητα, αλλά στο ήθος και τις πράξεις τους· έτσι κάθε θεϊκή παρέμβαση επί σκηνής αποκλείεται. Δεν απομένει λοιπόν παρά η σκηνική λύση του αρχαίου ρητού *ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται*, δηλ. η ομολογία από την ίδια τη Φαίδρα της πλεκτάνης που οδήγησε στον θάνατο τον Ιππόλυτο. Αλλά για να γίνει αυτό, η Φαίδρα πρέπει να διατηρηθεί *ἐν ζωῇ* ως το τέλος περίπου του έργου.

από την οποία αντλεί το υλικό του ο άγνωστος συνθέτης του αταξινόμητου αυτού κειμένου πρέπει να ήταν παλαιότερη φτάνοντας ως τα ελληνιστικά τουλάχιστον χρόνια. Έτσι ο ανώνυμος επινοητής της μοιάζει να αναχωνεύει στοιχεία από τον μύθο του Ιππόλυτου και της Φαίδρας, αλλού επιλέγοντας, αλλού αποσιωπώντας και αλλού μεταβάλλοντας ή αντιστρέφοντας τα παραδοσιακά στοιχεία, ώστε αυτά να υπηρετούν τις δικές του αιτιολογικές ανάγκες σχετικά με την ονομασία ή μετονομασία ποταμών και βουνών.

Συνεπώς όλα οδηγούν στο πιθανό συμπέρασμα ότι ο συντάκτης του *Περὶ ποταμῶν* χρησιμοποίησε παλαιότερες ή περιθωριακές και άγνωστες στο κλασικό μυθολογικό θεματολόγιο παραλλαγές, αντλώντας από προγενέστερες ελληνιστικές ή πρωιμότερες αυτοκρατορικές πηγές, όπως πιστεύουμε, πηγές δηλ. που γνώριζε πιθανότατα και ο Σενέκας και τις αξιοποίησε σύμφωνα με το δικό του ποιητικό πρόγραμμα.

Ανεξάρτητα πάντως από τα προβλήματα πηγών, χρονικής προτεραιότητας και αξιοπιστίας του Ψευδο-Πλούταρχου, το ενδιαφέρον του *Περὶ ποταμῶν* ΙΔ' για την τραγωδία της *Φαίδρας* και ιδιαίτερα για το εδάφιο των στ. 715-718 είναι υψηλό και πρέπει να μνημονεύεται σε κάθε μελλοντικό σχολιασμό τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AHL, F. (1986), *Seneca, 'Phaedra' translated and with an introduction*, Ithaca – London.
- AUJAC, G. (1966), *Strabon et la Science de son temps*, Paris.
- BABBITT, F. C. (1936), *Plutarch's Moralia in fifteen Volumes, IV (263D-351B), with an English Translation*, Cambridge Mass. – London (ανατ. 1962).
- BIRAUD, M. – VOISIN, D. – ZUCKER, A. et alii (2008), *Parthénios de Nicée, Passions d'amour. Texte grec établi, traduit et commenté*, Grenoble.
- BOYLE, A. J. (1987), *Seneca's Phaedra, Introduction, Text, Translation and Notes*, Liverpool.
- CALDERÒN DORDA, E. – LAZZER, A. DE – PELLIZER, E. (2003), *Fiumi e monti, Introduzione, testo critico e commento*, Napoli.

- CHANTRAINE, P. (1968-1980), *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris.
- COFFEY, M. – MAYER, R. (1990), *Seneca, Phaedra*, Cambridge.
- DELATTRE, Ch. (2011), *Nommer le monde. Origine des noms de fleuves, de montagnes et de ce qui s'y trouve, traduit, présenté et annoté*, Presses Universitaires de Septentrion, Villeneuve d'Ascq (France).
- (2016), “Provincial, étranger, barbare? L'intégration de la diversité linguistique dans le *De fluviis* du ps. Plutarque”, *Polymnia* 2, σελ. 51-86 (διαδίκτ.: <https://polymnia-revue.univ-lille3.fr/pdf/2016/Polymnia-2-2016-3-Delattre.pdf>).
- (2017), “L'alphabet au secours de la géographie. (Dés)organiser le *De fluviis* du pseudo-Plutarque”, *Polymnia* 3, σελ. 53-82 (διαδίκτ.: <https://polymnia-revue.univ-lille3.fr/pdf/2017/Polymnia-3-2017-3-Delattre.pdf>).
- FITCH (2002). *Seneca: Hercules – Trojan Women – Phoenician Women – Medea – Phaedra, edited and translated*, Cambridge Mass. – London 2002 (Loeb Classical Library).
- GIOMINI, R. (1955), *L. Annaei Senecae Phaedra*, Roma.
- GOEKEN, J. (2012), *Aelius Aristide et la rhétorique de l'hymne en prose*, Turnhout, Brepols (*Recherches sur les rhétoriques religieuses*, 15).
- GRIMAL (1979), *L. Annaei Senecae Phaedra, édition, introduction et commentaire*, Paris.
- HERRMANN, L. (1925), *Sénèque. Tragédies, I: Hercule furieux – Les Troyennes – Les Phéniciennes – Médée – Phèdre*, Paris (ανστ. 1971).
- KUNST, K. (1924), *Seneca, Phaedra herausgegeben und erläutert, I: Text*, Wien.
- LAWALL, G. & S. – KUNKEL, G. (1982), *The Phaedra of Seneca*, Wauconda, Illinois.
- MAUSSAC, Ph. I. (1615), *Πλουτάρχου Περὶ ποταμῶν καὶ ὀρῶν ἐπωνυμίας, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένων. Plutarchi Libellus de fluviorum et montibus nominibus, et de his quae in illis inveniuntur*, Tolosae (διαδίκτ.: <https://books.google.ca/books?id=4T0TAAAAQAAJ>).
- MÜLLER, K. (1851), *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, Parisiis.
- PAPAMICHAEL, E. M. (1984), *Potiphar motif stories: Euripides' plays Phoenix, Stheneboea, Peleus – Joseph and Potiphar's wife and other stories*, Cologne.
- PAPATHOMOPOULOS, M. (1968), *Antoninus Liberalis, Les Métamorphoses*, Paris.

- ΡΑΪΟΣ, Δ. (2001), *Η Μέλισσα και ο Λυκάνθρωπος: μια αλληγορία της πολιτικής σύγκρουσης στα χρόνια του Νέρωνα*, Ιωάννινα.
- (2012), “Ποικίλα κριτικά και τοπωνυμικά”, *ΕΕΦΣΙ Δωδώνη* 38-39 (2009-2010), Ιωάννινα 2012, σελ. 76-124.
- (³2015), *Σενέκα Φαίδρα, Εισαγωγή – Κριτική έκδοση – Μετάφραση – Ερμηνευτική ανάλυση*, τρίτη έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη, Ιωάννινα.
- ROCHETTE, Br. (2013), “Johann Goeken, Aelius Aristide et la rhétorique de l’hymne en prose”, *Kernos*, 26, σελ. 419-422 και διαδικτ: URL: <http://journals.openedition.org/kernos/2166> (mis en ligne le 10 octobre 2013, consulté le 26 février 2018).
- ROSCHER, W. H. (1884-1890), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I, Leipzig.
- THOMPSON, S. (1955-1958), *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends. Revised and enlarged edition*, Bloomington, Indiana University Press (διαδικτ.: <http://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/index.htm>).
- ZINTZEN, C. (1960), *Analytisches Hypomnema zu Senecas Phaedra*, Meisenheim / Glan.

